

ПРО ОДНУ ІЗ НАЗВ ГАЛИЧА В XIV СТОЛІТТІ

Дослідження акцентоване на вивченні однієї з непересічних латинських назв Галича XIV ст. У реєстрі провінцій та вікаріатів Ордену Братів Менших, де вперше фігурує вікаріат Русі, згадано місійний осередок францисканців у Галичі. Автор (автори) цього джерела записали досить оригінальну латинську транскрипцію столиці Галицької землі Galciff / Galaf. Така назва міста відображає, на наш погляд, один із східних її варіантів, можливо, вірменського або караїмського походження.

Ключові слова: *Галич, францисканці, вірмени, караїми.*

У вітчизняній історіографії значний період історії України, датований кінцем XIII – першою половиною XIV ст., за алегоричним висловом Михайла Грушевського, вважається «кіммерійською пільмою»¹. Цей своєрідний термін історик застосував ще на початку XX ст., характеризуючи суттєвий брак джерел до вивчення пізньосередньовічної історії українських земель. Використання цієї парадигми й досі є однією з методологічних засад більшості досліджень з історії середньовічного Галича. Минуле давньої столиці Галицької землі здебільшого розглядається крізь призму літописної традиції XII–XIII ст. Натомість історична доля Галича XIV–XV ст. несправедливо залишається на периферії наукових студій.

Впродовж останнього сторіччя в науковий обіг введено низку різнопланових джерел, що доповнюють, переосмислюють та по-новому ілюструють середньовічну історію Галича. Серед них – реєстр провінцій та вікаріатів Ордену Братів Менших (далі – OFM)*, де вперше згадано про вікаріат Русі.

Виникнення Руського вікаріату (*vicariae Russiae*) простежується за двома списками провінцій та вікаріатів Францисканського ордену з

¹ Грушевський М. Історія України-Руси : в 10 т., 11 кн. / М. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1993. – Т. 3. – С. 108.

* Орден Братів Менших (лат. *Ordo Fratrum Minorum*) – чернечий орден католицької церкви, що виник 1209 р. завдяки подвижництву св. Франциска з Ассізі (1182–1226).

40-х та 80-х рр. XIV ст.². У спеціалізованій історіографії ще наприкінці XIX – на початку XX ст. датування цих міноритських реєстрів не викликало сумнівів. Перший із них долучений до двох відомих кодексів твору «*Історія Сатирика*» поццоулійського єпископа-мінорита Пауліна з Венеції (1324–1344)³. Його опублікував Конрад Еубель. Датований він близько 1344–1345 рр.⁴. Натомість Геронім Голубович окреслив появу цього переліку 1340 р.⁵. Другий список францисканських адміністрацій, де згадано вікаріат Русі, вміщено у праці мінорита Бартоломія з Пізи (1338–1401) «*Про порівняння Життя св. Франциска із Житієм Господа Ісуса*». Появу цього джерела видавці датують 1389 р., Люк Ваддінг – 1400 р., а Г. Голубович – 1385 р.⁶.

Проблему датування вищенаведених міноритських реєстрів можна зіставити з визначенням часу утворення вікаріату Русі загалом і освоєння францисканців у Галичі зокрема. У такому контексті створення Руського вікаріату OFM історики розглядають між 1340–1345 рр.⁷ або

² Bullarium franciscanum romanorum pontificum constitutiones, epistolas, ac diplomata continens tribus ordinibus minorum, clarissarum, et poenitentium a seraphico patriarcha Sancto Francisco / [reverendissimi patris magistri L. C. de Signia]. – Romae : Typis Vaticanis, 1898. – Т. 5. – Apendix I. – P. 602, XLI.; De Conformitate Vitae Beati Francisci ad Vitam Domini Iesu auctore Fr. Bartholomaeo de Pisa // *Analecta Franciscana sive Chronica aliaque Varia Documenta ad Historiam Fratrum Minorum spectantia* / [edita a Patribus Collegii S. Bonaventurae]. – Quaracci : Ex Typographia Collegii S. Bonaventurae, MCMVI. – Tomus IV. – P. 335, 556.

³ Little A. G. *Franciscan Papers, List and Documents* / A. G. Little. – Manchester : Manchester University Press, 1943. – P. 23.

⁴ Bullarium Franciscanum. – Т. 5. – Apendix I. – P. 579.

⁵ Golubovich H. *Series Provinciarum Ordinis Fratrum Minorum saec. XIII et XIV* / H. Golubovich // *Archivum Franciscanum Historicum*. – Quaracchi, 1908. – Т. 1. – P. 16, 21.

⁶ De Conformitate Vitae Beati Francisci ad Vitam Domini Iesu auctore Fr. Bartholomaeo de Pisa. – P. XXIV–XXV; *Annales Minorum seu trium Ordinum a S. Francisco institutorum auctore A. R. P. Luca Waddingo hiberno*. – Romae : Typis Rochi Bernarbo, MDCCXXXIV. – Т. 9. – P. 232; Golubovich H. *Op. cit.* – P. 16, 22.

⁷ Golubovich H. *Op. cit.* – P. 16, 21; Abraham W. *Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi* / W. Abraham. – Lwów : Nakładem Towarzystwa dla popierania nauki polskiej, 1904. – Т. 1. – S. 192; Грушевський М. Назв. праця. – С. 298; Moiescu G. *Catolicismul în Moldova Până la Sfârșitul veacului XIV* / G. Moiescu. – Bucharesti, 1942. – S. 87; Чубатий М. *Історія християнства на Русі–Україні* / М. Чубатий. – Рим – Нью-Йорк : Український Католицький Університет, 1965. – Т. 1 : до 1353 р. – С. 597; Czamańska I. *Mołdawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku* / I. Czamańska. – Poznań, 1996. – S. 23; Kurtyka J. *Najstarsze dokumenty dla franciszkanów kamienieckich z lat 1400 i 1402* / J. Kurtyka // *Roczniki Historyczne*. – Poznań : Wyd-wo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2001. – R. LXVII za rok 2001. – S. 156, przypis 36; Dobre C. *Mendicants in Moldavia: Mission in an Orthodox Land* / C. Dobre. – Daun, 2009. – P. 88, 90.

періодом середини – другої половини XIV ст.⁸. Найновіший погляд на проблему запропонував Даріуш Карчевський, окресливши ймовірне створення вікаріату Русі близько 1370 р.⁹

Прибуття міноритів до Галицької землі церковна католицька традиція пов'язувала із заснуванням 1238 р. францисканського монастиря в Галичі за сприяння сандомирського та краківського князя Болеслава V Сором'язливого (1226–1279)¹⁰. Така інформація ще до 1914 р. містилася в архівах францисканської обителі Святого Станіслава*на околиці Галича, проте 1917 р. конвент разом із давнім архівом було спалено внаслідок воєнних подій Першої світової війни (1914–1918 рр.)¹¹. Підґрунтям традиції появи францисканців у Галичі 1238 р. була згадка в «Хроніці європейської Сарматії» перевидання 1611 р., авторства італійського ранньомодерного історика Алессандро Гаваньїні (1534–1614). У параграфі, присвяченому князеві Болеславу, автор нарративу зазначив, що 1237 р. той запросив францисканців із Праги

⁸ Kantak K. Franciszkanie Polscy / K. Kantak. – Kraków : Nakładem Prowincji Polskiej OO. Franciszkanów, 1937. – Т. 1 : 1237–1517. – S. 273–274, przypis 5; Loenertz R. Les Missions Dominicaines en Orient et la Societe des Freres Peregrinants pour le Christ / R. Loenertz // Archivum Fratrum Praedicatorum. – Rome, 1934. – Т. 4. – P. 14; Kłoczowski J. Bracia Mniejsi w Polsce średniowiecznej / J. Kłoczowski // Zakony franciszkańskie w Polsce / red. Jerzy Kłoczowski. – Kraków : Prowincjałat OO. Franciszkanów Konwentualnych Prowincji św. Antoniego i bł. Jakuba Strepy, 1983. – Т. 1 : Franciszkanie w Polsce średniowiecznej. – Cz. 1. – S. 53, przypis 77; Kłoczowski J. Wspólnoty zakonne w średniowiecznej Polsce / J. Kłoczowski // Dzieje chrześcijaństwa Polski i Rzeczypospolitej Obojga Narodów / [pod. red. J. Kłoczowskiego]. – Lublin : Wydwo KUL, 2010. – S. 255–256, przypis 58; Trajdos T. Dominikanie a franciszkanie we Lwowie do 1370 r. / T. Trajdos // Dzieje Podkarpacia. – Krosno : Podkarpackie Towarzystwo historyczne, 2001. – Т. V : Początki chrześcijaństwa w Małopolsce. – S. 445.

⁹ Karczewski D. Franciszkanie w monarchii Piastów i Jagiellonów w średniowieczu. Powstanie – rozwój – organizacja wewnętrzna / D. Karczewski. – Kraków : Wydwo AVALON, 2013. – S. 267–270.

¹⁰ Peleński J. Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej na podstawie badań archeologicznych i źródeł archiwalnych / J. Peleński. – Kraków : Akademia Umiejętności, 1914. – S. 206.

* Костел Святого Станіслава – давня галицька церква Святого Пантелеймона, збудована на межі XII–XIII ст., приблизно з середини XIV ст. перебувала під юрисдикцією католицької громади Галича. Впродовж 1596–1945 рр. тут містився францисканський монастир Святого Станіслава, тепер діюча церква Святого Пантелеймона УГКЦ у селі Шевченковому Галицького району Івано-Франківської області, Україна.

¹¹ Archiwum OO. Franciszkanów w Krakowie (AFKr). Alojzy Karwacki. Materiały do historii Konwentów Ruskiej Prowincji OO. Franciszkanów (E-I-8). – Gdansk; Essen, 1998. – S. 3–5.

до Кракова і збудував для них костел. У контексті цього повідомлення А. Гаваньїні згадував, що наступного року, тобто 1238-го, було засновано монастир у Галичі¹².

Інформація А. Гаваньїні про заснування францисканського монастиря в Галичі 1238 р., мабуть, запозичена з «*Історії Польщі*» Яна Длугоша (1415–1480), де під цим самим роком вміщена згадка про появу в Галичі домініканців¹³. Очевидно, італійський хроніст сплутав назву двох жєбрачих орденів, адже у «*Хроніці*» автор помилково називав францисканцями святого Яцека (1183–1257) та папського легата до монголів ченця Асцелїна з Ломбардії (? – після 1248), які, як відомо, належали до Ордену Проповідників¹⁴.

Уперше задокументований факт присутності Братів Менших у Галичі датується 1367 р. Зокрема, у праці Антона Петрушевича про храм Святого Пантелеймона зберігся неповний передрук листа руського старости Отто з Пілиці (бл. 1340-го–1384) до галицького воєводи і вїйта Генріка (? – після 1367-го) від 30 листопада 1367 р.¹⁵ Оригінал документа ще 1909 р. особисто бачив дослідник середньовічної архітектури Галича Йосип Пелєнський, проте вже станом на 1911 р. його було втрачено¹⁶. За змістом це позитивний розгляд звернення львівських мїноритів у справі побудови костелу Святого Хреста в Галичі. В опублікованому тексті руський староста від імені короля Казимира III (1310–1370) закликав галицьку громаду надати францисканцям будь-яке місце для побудови костелу, яке виберуть собі брати, і всїяко підтримувати мїноритів¹⁷.

¹² Гаваньїні Олександр. Хронїка європейської Сарматїї / [упорядкув., та пер., з пол. о. Ю Мицика]. – К. : Вид. дїм «Києво-Могилянська академїя», 2007. – С. 111.

¹³ Długosii Ioannis. Annales seu Cronicae ingliti regni Poloniae : in 10 libros / [komit. red. Z. Kozłowska-Budkowa i in]. – Warszawa : PWN, 1973. – Т. 3. – Lib. 5–6. – S. 283; Щавелева Н. Древняя Русь в «Польской истории» Яна Длугоша (Книги I–IV). Текст, перевод, комментарии / Н. Щавелева ; [под. ред. А. Назаренко]. – М. : Памятки исторической мысли, 2004. – С. 209, 363–364.

¹⁴ Гаваньїні Олександр. Назв. праця. – С. 109–110.

¹⁵ Петрушевич А. Историческое извѣстїе о церкви св. Пантелеймона близь города Галича, теперь костелъ Святого Станислава оо. Францискановъ, яко древнѣйшемъ памятникъ романскаго зодчества на Галицкой Руси съ первой половины XIII столѣтїя. – Львовъ : Иждивенїе и собственность Ставропїгїйскаго Института, 1881. – С. 18–19.

¹⁶ Peleński J. Op. cit. – S. 192, przepis, 2; AFKr. Alojzy Karwacki. Materiały do historii Konwentów Ruskiej Prowincji OO. Franciszkanów (E-I-8). – S. 27–28.

¹⁷ Петрушевич А. Назв. праця. – С. 18–19.

Аналіз різнопланової інформації про діяльність францисканців у Галичі протягом XIII–XIV ст. свідчить, що ґрунтовне облаштування їхньої місії відбулося в 50–60-х рр. XIV ст. Такий стан речей цілком узгоджується з процесом організації міноритського вікаріату Русі близько 1370 р.

Згідно з реєстром Руського вікаріату, умовно датованим межею 60–70-х рр. XIV ст., ця францисканська адміністрація складалася з таких місіонерських осередків: Львів, Городок, Коломия, Галич, Снятин (?), Кузьмин (Воля-Кузьмина), Серет, Молдова (Бая), Кам'янець (Кам'янець-Подільський), Смотрич, Хотин, Лікостомо (Вилкове) і Білгород (Білгород-Дністровський)¹⁸. Більшість із них піддаються географічній ідентифікації. В окремих випадках, як, наприклад, Снятин (*Nostin/Nestin*), Молдова (*Moldaviae*) – сучасне селище Бая (латинська назва – *Civitas Moldaviae*), Кузьмин (Воля-Кузьмина) чи генуезька фортеця Лікостомо (*Licostoni/Licosconii*), слід опиратися на вже визначені раніше локалізації¹⁹.

Неординарною для латинської транскрипції в переліку францисканських місій вікаріату Русі виглядає назва Галича – *Galciff/Galaf*²⁰. Такий варіант назви столиці Галицької землі не трапляється у відомих латиномовних джерелах XII–XVIII ст., де повністю домінують тези – *Halicz/Galich*. На наш погляд, цю транскрипцію укладачі реєстру могли запозичити від вірмен або караїмів*. Підтвердженням припущення може слугувати схожа співзвучність вірменських назв таких міст, як Львів – Ілльоф/Льоф та Сучава – Сечоф**. Значна частина місіонер-

¹⁸ Vicaria Russiae habet haec loca: Lemburgae, de Grodech/Grodek, de Colomia, de Galciff/Galaf, de Nostin/Nestin, de Cusminen, Cereth/Ceret, Moldaviae, Caminix, Scotorix/Smotorix, Cotcham/Corkam, Licostoni/Licosconii, Albi castri/Albi Castri. – Bullarium Franciscanum. – T. 5. – Apendix I. – P. 602, XLI.; De Conformitate Vitae Beati Francisci ad Vitam Domini Iesu auctore Fr. Bartholomaeo de Pisa. – P. 556.

¹⁹ Abraham W. Op. cit. – S. 192; Moiescu G. Op. cit. – S. 87; Czamańska I. Op. cit. – S. 23; Karczewski D. Op. cit. – S. 268–269.

²⁰ Bullarium Franciscanum. – T. 5. – Apendix I. – P. 602, XLI.; De Conformitate Vitae Beati Francisci ad Vitam Domini Iesu auctore Fr. Bartholomaeo de Pisa. – P. 556.

* Караїми – етнос тюркського походження, юдейського віросповідання, один з корінних народів Криму.

** Цілком імовірно, що складна для ідентифікації місцевість *Nostin/Nestin*, яку більшість дослідників ототожнюють зі Снятином (м. Снятин, Івано-Франківська обл., Україна) теж вірменського походження. Таку можливість під час приватної консультації підтвердив дослідник вірмен у руських землях професор Ягеллонського університету Кшиштоф Стопка. Щоправда, прямих джерельних підтверджень такої тези наразі немає, адже більшість документів, що стосуються снятинських вірмен, походять з XVIII ст. і подають назву міста в українській або польській формі.

ських осередків Руського вікаріату розташовувалася на торговельних шляхах між Європою та Азією. Зокрема, Львів, Галич, Коломия, Снятин, Хотин, Кам'янець-Подільський, Серет та Білгород лежали вздовж так званого «Волоського/Молдовського шляху». Цей напрям з останньої чверті XIV ст. став альтернативою старому і небезпечнішому «Татарському шляху», який через Львів, Золочів, Тереховлю, Кам'янець-Подільський і Білгород поєднував міста Ганзи з Північним Причорномор'ям²².

Розташування абсолютної більшості францисканських місій вікаріату Русі на «Волоському/Молдовському шляху», очевидно, зумовлювалося потребою забезпечення духівництва для купців латинського обряду та проповідницькою діяльністю серед «некатоликів». Специфікою середньовічних торговельних міських осередків була постійна поліетнічність та мультіконфесійність.

Помітну роль у торгових зв'язках Сходу і Заходу доби Середньовіччя відігравали вірменські купці. Їхні колонії від середини – другої половини XIV ст. відомі у Львові, Києві та Кам'янці-Подільському²³. Тому Галич під назвою *Galciff/Galaf* міг потрапити до укладачів францисканських реєстрів через вірменський вплив. Із прикладу діяльності домініканців щодо «навернення» вірмен у Львові в другій половині XIV ст.²⁴ можна припустити, що подібні випадки існували також з боку францисканців, про що свідчать зокрема пізніші пожертви вірмен на користь львівських Братів Менших²⁵.

Не менш цікавою, проте менш обґрунтованою є теза про караїмське походження назви галицького міноритського осередку в реєстрі Руського вікаріату. Вірмени і караїми на Русі послуговувалися схожою мовою тюркського походження, відомою в науці як куманська, або

²¹ Patrowicz G. La chiesa armena in Polonia, parte prima 1350–1624 / G. Patrowicz. – Roma, 1971. – S. 19, 24, 27, 30, 34–35, 71–73; Stopka K. Kościół ormiański na Rusi w wiekach średnich / K. Stopka // Nasza przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce. – Kraków, 1984. – T. 62. – S. 82.

²² Charewiczowa Ł. Handel Lwowa z Mołdawją i Multanami w wiekach średnich / Ł. Charewiczowa // Kwartalnik historyczny. – Lwów, 1924. – R. 38. – Z. 1–2. – S. 39; Огуй А. Молдавский торговый путь: образование, расцвет, упадок (XIV–XVII вв.) / А. Огуй // Русин. – Кишенев, 2010. – № 4 (22). – С. 46–47.

²³ Stopka K. Originis of Armenian Church Organization in Ruthenia / K. Stopka // Armenian Review. – Summer, 1985. – V. 38. – № 2–150. – P. 5–9.

²⁴ Ejudem. Kościół ormiański na Rusi w wiekach średnich. – S. 82–83.

²⁵ Karczewski D. Op. cit. – S. 301.

старокыпчакська²⁶. Тому назву *Galciff/Galaf* можна розглядати також як караїмську. У цьому контексті слід згадати, що першодослідниками куманської мови були власне францисканські місіонери в Криму, які ще в кінці XIII — на початку XIV ст. уклали своєрідний латино-куманський словник «*Codex Cumanicus*»²⁷.

Згідно з дослідженнями Ярослава Дашкевича караїмів переселив до Галича в середині XIII ст. Данило Романович (1201–1264)²⁸. Однак прямих джерельних підтверджень цієї тези, окрім виписок з утраченого караїмського колофона, наразі немає. Тим не менше можливість запозичення францисканськими укладачами реєстру назви *Galciff/Galaf* на позначення місіонерського осередку в Галичі від місцевих караїмів не позбавлена логіки.

Обидві версії підтверджують, що францисканці, які в другій половині XIV ст. займалися створенням списку провінцій та вікаріатів OFM, у позначенні свого осередку в Галичі використали, очевидно, один зі східних варіантів назви цього міста — *Galciff/Galaf*. Ми припускаємо, запозичений у вірмен або караїмів, що осіли в руських землях. Такі висновки певною мірою підкреслюють місіонерську діяльність міноритів не тільки серед руського населення, а й серед інших «некатолицьких» етносів, що проживали в руських володіннях П'ястів та Анжу.

Andrii Stasiuk (Ivano-Frankivsk, Ukraine).

To the question of one of the titles of Halych in the XIVth century

This research emphasizes the study of one of the most outstanding Latin names of Halych in the XIVth century. In the register of provinces and vicariates of the Order of Friars Minor, where a vicariate of Rus appears for the first time, a missionary center of Franciscans in Halych is mentioned. Author(s) of this source have recorded a quite original Latin transcription of the capital of the Halych land as Galciff/Galaf. In our opinion, such name of Halych reflects one of its eastern variants, perhaps of Karaite or Armenian origin.

Key words: *Halych, Franciscans, Armenians, Karaites.*

²⁶ Гаркавец А. Кыпчакские языки: куманский и армяно-кыпчакский / А. Гаркавец. — Алма-Ата : Изд-во Наука АН КазССР, 1987. — С. 114–117.

²⁷ Гаркавец А. Указ. соч. — С. 7–11.

²⁸ Дашкевич Я. Данило Романович і єпископ Петро в освітленні караїмського джерела // Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / 2-ге видання виправлене і доповнене. — Львів : Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАНУ / Літературна агенція «Піраміда», 2007. — С. 35–61.